

ДРАМАТИЧНІ ЕЛЕМЕНТИ У ФОЛЬКЛОРИ - ТРАДИЦІЯ ТА АКТУАЛЬНІСТЬ

І аdêî È²ОААÑÈ²

Дослідники цієї теми наголошують, що драматичні елементи існують і в усній народній творчості (піснях, казках, коротких фольклорних жанрах, дитячому фольклорі тощо), а також у звичаях та інших формах народного життя. Але передусім хотів би пояснити, що розуміємо під поняттям “драматичні елементи у фольклорі”. Маю на увазі існування дії, зав’язки, кульмінації і розв’язки, крім того місце розвитку дії, монолог, діалог у дії, образи, маски, костюми, текст, сценографія, сценарій, режисер, публіка, ігри з ляльками тощо, тобто все те, що можемо зустріти у театральній виставі. Звернемося до найбільш характерних прикладів.

У народних піснях є і персонажі, і монологи, і діалоги, і драматичний запал зав’язки та розв’язки. В епічних піснях — битви між героями, викрадення нареченої, королевич Марко б’ється з Арапами, скасовує податок на одруження, виходить на майдан з самим Господом і втрачає силу. У міфологічних піснях драматичні ситуації створюють різні міфологічні істоти, самовіли, змії, ламії і т. ін. У пісні зі збірки Міладиновців, яка “виконується, коли свати йдуть по наречену”¹, розповідається про двох парубків — Ніко і Ніколу, що посварилися через “ту гарну дівчину”. Обидва вони вирушили по неї, один — з двома тисячами, другий — трьома тисячами сватів, один — через Нікополе, другий — через Шар Планіну. Коли вони разом зі сватами дісталися двору дівчини, створилася напружена ситуація, або, користуючись драматичним словником, зав’язка драми, коли могло дійти і до кровопролиття, та розумна дівчина знаходить вихід, взявши двох хлопців у побратими: “въ образ и бащи и дар си дарва, си фати два брата рогени, си попраги без никоя кавга” і тим самим підготувавши розв’язку.

Драматичні елементи наявні також і в родинних піснях, особливо коли йдеться про стосунки між свекрухою та невісткою, невісткою й братовою, стосунки між невістками, далі — у трудових піснях, у яких співають про змагання на жнива, у заробітчанських, любовних, гумористичних тощо.

Драматичні елементи зустрічаємо і в народних казках. Поряд з монологіями й діалогами героїв, у казках наводяться драматичні ситуації, пов’язані з боротьбою, метаморфозами, смертю та оживанням героїв тощо. Так само спостерігаємо наявність драматичних елементів і в манері викладу. Інформатор, оповідаючи, розставляє героїв наче на сцені, ототожнює декого із слухачів з персонажами казки.

Та найбільше драматичних елементів трапляється у звичаях, — як у тих, що пов’язані зі святами, так і з родинного життя людини, тобто народження, весілля та смерті. Наприклад, якщо розглянути весілля як церемонію від початку до кінця, то воно сповнене багатьма драматичними елементами, такими як сцена, образи, стабільні монологи й діалоги, неписаний сценарій тощо. “Драматична постановка весілля впливає з синкретизму весільного обряду в цілому, з танцями, музикою та піснями включно”².

На окрему увагу заслуговують звичаї, пов’язані зі святами. У деяких спостерігаємо лише окремі драматичні елементи, в інших ми є свідками справжньої драматичної гри. Згадаємо лише деякі: звичай Полазник на св. Ігната, звичай “зміна кумівства” на Богоявлення-Водохреще, танці біля вогню, кидання стріл на Прощу, звичаї на св. Трифона, дії лазарок, “сваріння дітей” на Лазареву Суботу, звичаї на Юрїв день: збирання трав і гойдання на гойдалках, скупчення змії та інших шкідників на Єремію, звичаї засівання на св. Симеона, звичаї на Іванів день, особливо виготовлення ляльки “Іванки” та дії, пов’язані з нею. Подібні елементи зустрічаємо і у звичаях закликання дощу, таких як Додоле і Скрсті (перший — виключно язичницький, другий — цілком християнський звичай).

На великі свята зафіксовано народні ігри християнського змісту, сповнені драматичних елементів. Наприклад, з Різдрвом пов’язана гра “Вертеп” — церковно-народна драма, коли артисти виносять скриню, що символізує печеру, у якій народився Ісус, показують його народження, прихід на уклін до нього трьох мудреців тощо. Актори ходили по ха-

тах, по вулицях, заходили в кав'ярні, що є, без сумніву, модерним прийомом, якому можуть позаздрити і сучасні театри³.

На Новий рік, Василів день, Василицю поряд з іншими звичаями виконується і народна гра з усіма елементами драми (персонажі, маски, монологи, діалоги, сцена, сценографія, публіка тощо). Головні персонажі цієї драми у різних місцевостях різні: у Скоп'є⁴ — двоє старців, невістка, покинуті діти і військо, у Дебарці (Охрид)⁵ — зять, невістка, ворожбит, у Гевгелії⁶ — невістка, дитина, дід, баба, верблюдо, погонщик верблюдів, у с. Лисиче (Велес)⁷ — наречена, молодий, кум і кума, свекруха, охоронець, жебраки, в області Саріджол (Егейська Македонія)⁸ у грі Ешка беруть участь хлопці з чорними обличчями та палицями, яких називають Арапи, наречені в масках, інші учасники з лошам, верблюдом, яких прикрашають дзвіночками. У більшості варіантів цієї гри вмирає один із старців, а потім визначені монологи й діалоги між учасниками гри, а також певні магичні дії призводять до його оживлення. В цій грі найбільше драматичних елементів, оскільки там є і дія, і сталі персонажі, і постійний (хоча й не написаний) сценарій, який повторюється щороку, і маски, вбрання, діалоги, монологи, сценографія, реквізити, зав'язка, розв'язка драматичної дії тощо.

Особливо цікавими у цьому аспекті є драматичні ігри, які виконувались на Великдень. У Поречі⁹ записано багато ігор, які називалися "гачки", що виконувалися на третій день Великодня: "Нечисте число, мале число", "Лазь по мені, лазь, комахо", "Зять і невістка", "Джуро, Маро, Вележано" тощо, а саме свято супроводжувалося грою "Віли самовіли". Записувач Вера Клічкова зауважила, що ця гра має багато спільного з кукерами і русаліями, які описав Михаїл Арнаудов у Збірнику народної творчості і історії народу.

Серед багатьох великодніх ігор, записаних в Дебарці¹⁰ (Охрид), — "Маски", "Розбійник", "Охоронець" та ін. особливо цікавою є гра "Розбійники" з с. Годив'є, у якій брали участь жінки, де було зображено боротьбу Кузмана Капідана і араміїв, яку оспівано в багатьох народних піснях, записаних Шапкаревим, Карановим, Качановські, Драгановим, Коневим та ін. Серед драматичних ігор, пов'язаних з Великоднем, варто згадати і гру

"Дрелю" з с. Орман, Петрич¹¹, "Дервіши" з с. Луково, Дебарски Дримкол¹² тощо.

Безперечно, народна творчість сповнена драматичних елементів. Можна навіть стверджувати, що в минулому існувала чимала кількість народних драм з елементами фольклорного театру. Те, що маємо у фольклорному театрі, зустрічається і в драматичних іграх, про що свідчать записи. Які елементи фольклорного театру?

1. Дія. У багатьох розглянутих прикладах, до того ж, в усіх жанрах, наявні дія, зав'язка і розв'язка. У василичарській грі зав'язка відбувається коли вбивають одного зі старих, а розв'язка — його оживлення. В драматичній грі "Арамії" зав'язка починається з боротьби між військами Кузмана Капідана і араміїв, а розв'язка — коли схоплюють дервіша і судять його.

2. Місце і час розвитку дії. Місце розвитку дії — окреме для кожної драматичної гри. Василичарські ігри виконувались у центрі села, у провулках і по хатах. У с. Лисиче (Велес) одна частина драми виконувалась у центрі села біля старого явора, де проходило вінчання молодого й молодої. Певні дії відбувалися на вулиці, біля сільської криниці, на перехресті, або на місці проведення ярмарку. Лазарки танцювали у провулках, часто — на перехрестях, а коли проходили мандрівники, вони брали їх у коло, співали пісні й дарували подарунки. Драматична гра Джамала в Гевгелії¹³ виконується після жнив на току. Час виконання таких ігор чітко визначений. Василичари починали ігри опівночі і продовжували до сходу сонця, лазарки — протягом дня, з ранку до вечора, оранка і ткання чумного полотна починалися у сутінки, гра Джамала тривала протягом ночі, Великодні ігри — тільки вдень.

3. Образи. У народній творчості учасниками драматичної дії є головні і другорядні персонажі. У драматичних василичарських іграх головними героями є зять, невістка, дід і баба, а другорядними — василичари, військо та ін. У драматичній грі "Арамії" головними є Кузман Капідан і Дервіш, а епізодичними — члени їхнього війська, це ж стосується і русалій. Усі учасники гри виконують визначені ролі. У василичарських іграх виразними є еротичні мотиви, особливо стосовно зятя й невістки, виражені у словах і рухах і пов'язані з функцією

родючості. У великій кількості великодніх ігор зав'язка починається плачем, а розв'язка — сміхом. У деяких іграх героями є ляльки, наприклад, лялька Іванка у звичаях на Іванів день¹⁴, лялька-“стара” на Водохреще¹⁵, лялька-дитина у грі Джамала¹⁶ тощо.

4. Текст. У народній творчості персонажі, пов'язані з драматичною дією, виголошують певні тексти. Це різноманітні монологи, а часто й діалоги. В окремих іграх діалоги відновлюються, оскільки під час кожного виконання повторюється один і той же текст. Учасники драми знають його напам'ять, та впродовж дії дозволяється імпровізувати (у певних межах). Наприклад, діалоги між старцями і хазяїном у василічарських іграх можуть бути зімпровізовані, але мають стосуватися певних частин тіла “померлого” і, як свідчать записи, вони схожі або навіть однакові у різних місцевостях. У великодніх іграх тексти, які виголошують учасники, а також пісні, які вони співають, завжди однакові. Імпровізація може зумовлюватися також втручанням публіки у гру.

5. Маски. Маски часто використовуються в драматичних іграх. Вони можуть бути як індивідуальні, так і групові. Маска відповідає персонажеві, який грає певна людина. Обличчя вимашується сажею або чорною фарбою, а в деяких випадках учасники яскраво розфарбовують обличчя різними кольорами. У наш час для гриму часто використовують косметичні засоби. Маски виготовляють із паперу, зі шкіри тварин, з рогами тощо. Вуса і бороду роблять з конопель або вовни. У василічарських драмах одні перебираються старими, другі — зятем і невісткою, треті — попами, жандармами, охоронцями тощо. У грі Джамала, що виконується у Гевгелії після жнив і обмолоту, тобто коли зібрано врожай, учасники гри — сільські парубки — перебираються як невістка, її чоловік, і роблять ляльку-дитину, яку вдягають навиворіт і обв'язують мотузками. У згаданій грі “Арамії” її учасники, включно жінки, поділялись на дві групи: перша вдягалась в арнаутські плаття, а інша — як військо Кузмана Капідана, також носили кілки, що мали нагадувати пістолі.

6. Сценографія. У фольклорному театрі наявна також і сценографія. При виконанні ігор використовують різні предмети як хатнього вжитку, так і знаряддя праці, кілки, що

асоціюються з пістолями, дзвіночки й калатала, прядки тощо. Під час виконання звичаю Оранка¹⁷, покликаного захищати від чуми, використовували рало, виготовлене з дерева-близнюка, яке тягли двоє волів-близнюків, правили волами також брати-близнюки. Під час ткання чумного полотна¹⁸, що також використовувалось як захист від чуми, ладнали ткацький верстат та брали усі інструменти, необхідні для прядіння й ткання.

7. Костюми. Учасники драматичних ігор вдягають костюми відповідно до ролі. У василічарів одні перебиралися як старці, інші — як невістка, старі жінки, міліціонери, попи тощо. Василічари на поясах носять дзвіночки й калатала, що мають певну функцію у грі. Русалії були взуті в опанки, мали на ногах панчохи або онучі, також білі дзіврі (довгі штани — прим. пер.) поверх яких вдягали сукню до колін, приблизно половина дівчат мали пасок, яким підперезували сукню, також джамадан, а через груди — пов'язані навхрест дві хустини. На голові носили фес, поверх нього — тонку хустку, а в руках тримали кілок. Ляльку Іванку вдягали також у спеціально виготовлений одяг, хустки, огортали квітами тощо. При виконанні додолських обрядів дівчинка-додола була вдягнута в подертий одяг, а тіло її прикрашали різні трави. При виконанні драми з історичного минулого учасники вдягали костюми гайдуків, араміїв тощо. У певних випадках замість повного комплексу одягу використовується лише одна деталь, яка символізує образ. У будь-якому випадку до ігор ставилися дуже серйозно, оскільки обряд мав надзвичайно велике значення¹⁹.

8. Сценарій. Хоча у фольклорному театрі не існує писаного сценарію, однак дія розвивається за певним порядком, який повторюється при кожному виконанні гри. Інколи трапляється й імпровізація, але у певних межах.

9. Режисер. Цікаве питання, чи потрібний у фольклорному театрі режисер? Чи можна робити висновок, що там, де є актори і публіка має бути хтось, хто усе підготує — режисер виступу, дії, видовища²⁰. Чи можемо говорити про усну режисуру чи “саморежисуру”? У народних іграх нема режисера, але відчувається його вплив. Його присутність має бути пов'язана з тим, що ми дивимось і слухаємо під час драматичної вистави²¹. Не лише

тому, що в будь-якому середовищі є особа, яка користується авторитетом і до якої прислухаються найбільше, думка якої є вирішальною, але й тому, що при виконанні драматичних ігор складається враження, ніби існує кілька режисерів, які діють разом. Кожен актор повторює свої ролі багато разів під час кожного нового виконання, щонайменше раз на рік, тому його дії чітко визначені, ніби працював добрий режисер.

10. Публіка. Для існування фольклорного театру має бути й публіка. Часом при виконанні драматичних ігор глядачі беруть активну участь, як це трапляється у сучасних театральних постановках. Василичари кілками, які вони несли, вдаряли дівчат, а ті втікали і ховалися. Звідси з'явилося й прислів'я: "Ховається як дівчина від колядників". Василичари також би-ли цуценят, що теж дало життя прислів'ю: "Цуцить, як цуценяті на Василицю". Іноді публікою є усі мешканці містечка, а іноді — члени однієї родини. Публіка влаштовувалась півколом, іншим разом — у колі, а коли драма відбувалася у центрі села, публіка спостерігала і з балконів будинків. При виконанні Вертепу артистами є ті, що йдуть до публіки, а не навпаки. Учасники обряду відвідують будинки, кав'ярні та інші громадські місця, де повторюють гру вже для інших глядачів. Це чимось нагадує сучасний театр, як стверджують дослідники цих звичаїв.

11. Підготовка. Як для будь-якої театральної вистави, так і для драматичної гри, потрібна підготовка. Іноколи вона триває один день перед виставою, а іноколи — два тижні або місяць, як це відбувається під час василичарських ігор, коли купували спеціальний одяг та виготовляли маски. Василичари у Вевчанах одразу після завершення свята починали готуватися до наступного року, але інтенсивна підготовка тривала впродовж цілого місяця перед святом, коли готуються маски (як індивідуальні, так і групові)²². Для співання лазарських пісень і виконання цих звичаїв дівчата ночували разом від Тодориці аж до Лазаря і вчили пісні. Підготовка до свята Таяни тривала близько місяця, а інтенсивна підготовка — збирання квітів — за день до свята і увечері, коли прикрашали ляльку Іванку.

Підсумовуючи, можемо зробити висновок, що народна драма існувала не так вже й

давно і була для народу великою подією, чимось, що має святкове значення і піднімає ці події над буденністю. Це відбувалося через потребу людини ще у найдавніші часи знаходити розраду у драматичній формі, — вести діалоги, грати, перевтілюватися тощо.

Слід зазначити, що впродовж останніх десяти-п'ятнадцяти років у Республіці Македонія відновлюються деякі давні форми святкування, певні звичаї, що містять велику кількість драматичних елементів. Таким є святкування під Новий рік, Василиці у Вевчанах (селі, віддаленому на десять кілометрів від Струги), де відбувається відомий Вевчанський карнавал²³. Цей карнавал ніколи не згасав і не переривався, а нині є членом Міжнародної асоціації карнавалів. У ньому, як і в новорічних святах, простежуються як традиційні форми святкування, так і нові елементи. З традиційних форм святкування варто згадати утворення двох груп з двох кутків села, також зятя, невістку, дурня, перевдягання, ходіння по селу, цілування невісткою руки та збирання нею дарів, відвідування усіх, хто має ім'я Василь і привітання з іменинами, відвідування сільських джерел, завершення святкування у центрі села з загальними веселощами тощо. Оновлюються маски, не лише привезені з-за кордону, але й ті, що критикують та висміюють певні негативні прояви у державі та інше²⁴.

Також варто згадати карнавал у Струмиці, який теж є членом міжнародної асоціації карнавалів і пов'язаний зі святкуванням Прощі, а саме з періодом триденного посту²⁵. Крім традиційних форм святкування, у струмицькому карнавалі з'являється багато елементів наслідування та імітації деяких відомих світових карнавалів, зокрема карнавалу у Ріо. Це спостерігається у багатьох моментах: масках, танцювальних групах, виборі короля й королеви, нагородженні найкращих масок. Крім свята Прощі, існують й інші подібні святкування, такі як обряд "Мечкарі" (ті, що водять ведмедів) у Прілепі.

У Скоп'є також оновлюються давні свята, такі як Коляда і Різдво²⁶. Цікаво, що до відновлення цього свята після розпаду СФРЮ і здобуття незалежності Республікою Македонія долучилася і партія СДСМ, наступниця СКМ. 1995 року вона організувала святкування Передріздвяного вечора 5 січ-

ня (н. с.) на міському майдані у Скоп'є, з феєрверками, подарунками і т. п., використавши чималу кількість елементів святкування Різдва колишньої королівської Югославії та залучивши видання того часу "Вардар"²⁷. Запалення вогню благословила трійця священників з македонської православної церкви, а після того дарували подарунки, частували ракією, смаженими каштанами тощо. Безперечно, тут було поєднано традиційні форми святкування, зокрема різдвяне дерево, вогнище, подарунки і т. п., з нововведеними звичаями: носіння дерева з музикою і придружбою, музична обробка новостворених пісень тощо.

Цей звичай недовго підтримувався партією СДСМ, а святкування Передріздва перенесли з міської площі до храму Св. Климента Охридського, влаштувавши велике вогнище, носіння ялинки і розподіл її гілок між віруючими, з музичним супроводом, приходом старого кума з таратайкою, передаванням келиха, а разом з тим і кумівства від старого новому кумові, "проводи" нового кума з усією родиною тощо.

Отже, як бачимо, у давнину існувала ціла низка драматичних елементів у народній творчості, а також драматичні ігри з елементами фольклорного театру. Багато традиційних святкувань залишились дотепер, а в сучасних святкуваннях поряд із традиційними існує багато нових елементів, що з'явилися у нових умовах життя.

1 Български народни песни, собрани одъ братъя Миладиновци Димитрия и Константина и издани одъ Константина, въ Загребъ, 1861. — п. 520.

2 Кирил Пенушлиски. Одбрани фолклористички трудови, 2. — Скопје, 1988. — С. 41.

3 Драги Стефанија. Божиќен обред со Вертеп во Охрид // Македонски фолклор. — Бр. 47. — Скопје, 1991. — С. 281.

4 Вера Кличкова. Божиќни обичаи во Скопката Котлина // Гласник за Етнологијски музеј, 1. — Скопје, 1960.

5 Марко Китевски. Златна чаша. — Скопје, 1983. — С. 12; Наум Целаоски. Дебарца (обреди, магии и обредни игри). — Скопје, 1984. — С. 216.

6 Народописни материјали от гевгелиско, съобщава Н. Рачев // Македонски преглед, 1927. Истојто во: Етнографія на Македония, Т. 2. — София, 1992. — С. 239.

7 Лепосава Спироска. Некои драмски елементи во обичајот Василица во село Лисиче (Титовелешко) // Македонски фолклор. — Бр. 15-16. — Скопје, 1975. — С. 363.

8 Македонски Д. В. Два стари обичаи. — ПСП на БКД, 1891. — С. 37, 38, 256-263. Истојто во: Етнографія на Македония, Т. 2. — София, 1992. — С. 390.

9 Вера Кличкова. Великденски обичаи во Порече // Гласник на Музејското конзерваторско друштво на Македонија. — Скопје 1957. — С. 153.

10 Наум Целаоски. Дебарца... — С. 216.

11 Извори за българската етнография. Т. 3 // Етнография на Македония. Материјали из архивното наследство. — София, 1998. — С. 341.

12 Миленко С. Филиповић. Дебарски Дримкол. — Скопје, 1939.

13 Стефан Тановић. Српски народни обичаји у Београдској кази. — Београд, 1927. — С. 343.

14 Киселиновъ Г. Я. Иванка Еньовденски обичај въ гр. Ресенъ // Български народ, г. 1, кн. 2. — Скопје, 1942. — С. 52.

15 Диме Серафимовски. Кочишта. — Скопје, 2000. — С. 76.

16 Стефан Тановић. Српски народни обичаји... — С. 343.

17 Стоилов А. П. Фолклор // Известия на народния етнографски музеј в София, д. 5, кн. 1-4. — София, 1925.

18 Дербанов Х. Два народни обичаи // Новини. — Цариград, 1897, 8 ноем.

19 Ѓорѓи Здравев, Танас Вражиновски. Костимирањето и маскирањето во зимските обредни игри во Македонија // Маски. Зборник на трудови од меѓународниот симпозиум "Обичаи и маски". — Вевчани-Струга, 1996; Скопје, 1998. — С. 64.

20 Радослав Лазвић. Усмена народна режија // Фолклорни театар у балканским и подунавским земљама. — Београд, 1984. — С. 89.

21 Tvrtko Cubelic. Usmena narodna retorika i teatralogija. — Zagreb, 1970. — LXXIV.

22 Илија Калановски. Вевчански карневал. — Вевчани, 2001.

23 Там само.

24 Владимир Боцев. Традиционалното и современото во васличарскиот обичај во селото Вевчани Струшко // Маски. Зборник на трудови од меѓународниот симпозиум "Обичаи со маски". — Вевчани-Струга, 1996; Скопје, 1998. — С. 145.

25 Илија Сувариев. Обичаи со маски застапени во зимскиот календар на народни празници со осврт на Струмичкиот карневал и неговото потекло // Во истиот зборник. — С. 177; Илија Сувариев. Тримерски обичаи во Струмица // Етнолог, 6. — Скопје, 1995. — С. 193.

26 Трансформација на обичајот Коледе — Бадник во Скопје // Етнолог, 6. — Скопје, 1995. — С. 197.

27 "Вардар", независни културно-привредни дневник год. 5, бр. 680-683, Скопје, бр. 6, 7, 8 и 9 јануари 1936, 8.

Переклад з македонској Олесі Ковтун

The researches of the folklore and ethnographic sources underscore, that the dramatic elements exist in the folk art (songs, fairy tales, small folklore genres, children folklore etc.), in customs and in the other forms of the life of the folk. But it's important what I mean by the notion "dramatic elements in the folklore". Namely, existence of the action, plot, culmination and denouement, then the place and time of the development of the action, monologue, dialogue in the action, characters, masks, dresses, text, scenography, scenario, director, audience, puppet-show, i. e. the presence of the performance. In this paper special attention is given to some dramatic acting with multitude of the dramatic elements, which are connected with large quantity of the Christmas holidays.

We also drew parallels between traditional forms and new elements of celebration and results of the actualization of some innovations in society. It is worth to refer the carnivals in Vechani and Strumitsa and also celebrations of the Eve in Skopje.